

A valóság és a hír összefüggése a Bánk bánban

I.

A hír az információs vagy tájékoztató műfajcsalád tagjaként dramaturgiai szerepet kapott a *Bánk bán*ban. Katona az elnevezést abban az összefüggésben használja, hogy az milyen viszonyban van a valósággal, a valóságot adja-e hírül. Bánk és Gertrudis nagy drámai összecsapásában azt a lényegi különbséget látjuk, hogy Bánk más valóságot ismert meg országjárása útján, mint amilyen valóságot Gertrudis hírként eljuttatott az alattvalóknak. Bánk az idegenek által kisémmizett emberek kiáltó panaszát idézi Gertrudisnak: *Ez egynehány / keserves esztendők alatt magyar / törvényeink magyar hazánkon úgy / figyelnek, amiképpen egy pellengér / oszlopra állítottan mocskos tettinek / táblája*, vagyis az emberek azt a valóságot élik meg, hogy a magyar törvények a magyar nép nyomorát eredményezik. Kifordult – „kizök-kent” –, illetve kifordított világrendet látnak, hisz Gertrudis hazugnak – *Ó, hazug!* – nevezi Bánkot, és arra a hírre hivatkozik, amelyik ennek ellenkezőjét állítja: *Miért nem úgy szól / a hír tebát?* (2040–2050). Kettejük szembenállásában jól érzékelhetjük azt a modern világ felé mutató változást, amikor a valóság és a róla alkotott kép nemcsak különbözik, hanem ellentétben is van. Az a Bánk válik hazuggá Gertrudis szemében, aki az igazságot a valóságból közvetlenül is megtapasztalja: *Vak voltam én is udvarodba, de / már látok. Egykor egy öreg paraszt / akadt előmbe – szárazon évé / a megpenészedett kenyéért. – Igaz s hív / szolgálja volt hazánknak, mondja, negyven / esztendeig; de nyúgalomra ment. / Miért? Helyet kellett csinálni egy / hazádfiának – Istenem! Istenem!* – folytatja Bánk kezeit összecsapva – *Egy tisztelőre méltó ősz kezébe, negyven esztendeig való szolgálatért, / száraz kenyéért nyújtasz magyar hazám?* (2055–2070). És az a Gertrudis jelenti az igazságot, aki a valósággal ellentétes látszatvalóságot tudott teremteni a hatalom birtoklásával, hiszen az emberek tájékoztatása tőle indult el.

Endre király távozásával ugyanis Gertrudis tájékoztató szerepe megváltozott. A király uralkodása idején azt kellett elérnie, hogy a király ne jusson ismeretekhez az ország valódi állapotáról, hogy ő a maga hatalmát a magyarok rovására kiépítette. Ez sikerült is neki, Endre teljesen Gertrudis tájékoztatása szerint ítélte meg a valóságot, népét boldognak vélte, hiszen abban a tudatban volt, hogy amit nekik eladományozott, azzal őket gazdagítja. Hazatérése után sem ismeri fel ezt a tévedését, mert előbb még „jobbágysai” háládatlanságára gondol: *Szegény, szegény király! Be megcsalatozál* (2460–2465). Endre tudatlansága a valóságról azt mutatja meg, hogy a főhatalmat a legnagyobb hatalom birtokában is milyen nagyságrendűen félre lehet tájékoztatni. Az ily módon félretájékoztató főhatalomnak bármilyen nagyságrendű valóság feletti uralma van is, valójában – miként a mesebeli abszolutisztikus királynak – semmilyen hatalma sincs, hiszen a valóságot vették el tőle. A történelem legnagyobb diktátorai is belekerültek ebbe a paradox helyzetbe, hogy a minél nagyobb valóság birtoklásáért egyre kisebb valóság felett uralkodnak, mert a birtoklás növekedésével csökken a valóságról való ismeretük.

Katona a világváltozásnak azt a következményét is megláttatja drámájában, hogy a hatalmat valójában már az gyakorolja, aki az emberek tudatát tudja irányítani, befolyásolni. Ilyen összefüggésben mondjuk, hogy Endre uralkodása idején Endre csak birtokolta, Gertrudis viszont uralta a valóságot. Ez a kapcsolat világosan megmutatja azt a hatalmi formációt, amikor a politikai hatalom birtokosai csak formailag és látszólagosan rendelkeznek hatalommal,

valójában csak eszközei, bábfigurái azoknak, akik általuk érvényesítik érdekeiket. Endre király még tudatlanul volt eszköze Gertrudis azon törekvésének, hogy a király minél nagyobb valóságot hódítson meg és birtokoljon, de azon a valóságon már nem Endre, hanem a királyné uralma érvényesüljön. Gertrudis így fogalmazza meg ezt a törekvését: *Egy Magyar- / országra! Majd Polyák-Podólia / aztán Velence, a kevély Velence- / Európa harmadába! / ...Ha egyszer annyira / segítne Endre fegyvere, semmivel / se lenne szédítőbb, mint mostan ez* (1660–1670). De a világváltozás azt is lehetővé teszi, hogy a nemzet olyan demokratikus intézményrendszereket teremtsen, amelyek által a maga érdekében uralhatja a maga valóságát, vagyis ne egyetlen ember tudatának függvénye legyen a valóság ismerete. Endre eltávozásával és Bánk hatalomra kerülésével lényegében ennek a változásnak a lehetősége jött létre, amitől Gertrudis joggal tarthatott is, hiszen Bánkot mint főhatalmat nem vezethette félre a valóság eltorzításával, így Bánk a hatalma alapján a valóságot uralhatja vele szemben.

Miért küldte el Gertrudis Bánkot országiáró útra, és további feladatokkal miért tartotta úton, ha azáltal Bánk a valóság ismeretének birtokába juthat, és tőle hallhattuk, hogy jutott is? Az a válaszunk, hogy Bánkkal szemben fordított helyzetben van, ugyanis Bánk nem Istentől való uralkodó, mint Endre, hanem Ember ő a valósághoz való viszonyában. Az Istentől való Endre az emberek hite által az igazságot képviselte uralkodóként, így a valóság félreismerésével Gertrudis valóságát valószínűsítette igazságként. Mivel Bánk emberként fogja a valóságot megismerni, azért Gertrudis törekvése akként változik meg Bánkkal szemben, hogy ne Bánk valósága – maga a valóság – válhasson igazsággá, hanem továbbra is az ő fiktív valósága érvényesülhessen. Az isteni igazság megszűnésével az igazság válik hatalmi kérdéssé: kinek a valósága tud érvényesülni igazságként. Endrétől a valóság ismeretét vette el, Bánktól az igazsága hitelét kívánja elvenni. Ez a fordulat magyarázza azt, hogy maga Gertrudis teszi lehetővé Bánknak a valóság megismerését, mert majd éppen ezáltal fogja tudni az igazságát megölni.

A francia forradalom tanulságaként azt is megfogalmazhatjuk, hogy a feudális abszolutizmus rendszerében a valóság ismeretét elveszik a főhatalomtól azok, akik a rendszer által így akarnak érvényesülni, hisz a főhatalom erkölcsi hitele a hamis valóságot is valószínűsíti. A demokratikus rendszerben viszont bekövetkezhet az is, hogy az ember nem az erkölcsi alapon álló valóságra építi fel a rendszert, ennek következményeként pedig az életet adó valóságot pusztítja el, mert a hazugságot a valósággal, a színészi játékot az étellel fogja valószínűsíteni. A különbséget úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a diktatórikus rendszerekben elsődlegesen a főhatalom tudatát kell befolyásolni ahhoz, hogy hamis valóság, díszlet szülessen, a demokratikus rendszerben viszont már az emberek tudatát kell úgy befolyásolni, hogy azok a hazugságot igazságnak, az erkölcsstelenséget erkölcsnek, az élet színházát magának az életnek tekintsék. Gertrudis is alapvetően arra törekszik, hogy Bánk uralkodói korszakában a maga erkölcsi alapját hitelesítse alattvalói körében, hiszen most nem bújhat Endre erkölcsi hitele mögé, így azt neki kell valószínűsíteni. Már legelső gesztusa arra irányul – *de mondhatom / neked, hogy ez ma udvaromba az / illy esztelenkedések közt utolsó/fog lenni; mert azért, hogy a király/után való bánatjaimat kiverjem / fejemből, avagy téged, hercegem, / örvendezőbbé tégyelek – soha/jobbágyaim kedvét nem áldozom fel!* (60–70) –, hogy erkölcsstelen cselekedetét, amelyet Bánk is felháborodva fogad, erkölcsi alapjának tegye meg. Ezért valószínűnek tekinthetjük, hogy erkölcsi alapjának megteremtésével már Bánkkal szemben kívánja azt a hatalmát biztosítani, hogy a hamis valóság továbbra is érvényesülhessen igazságként, miközben Bánktól azt az erkölcsi alapot akarja elvenni Melinda erkölcsstelenné válásával, amely Bánk valóságát emelné igazsággá.

Az erkölcsi való világrendben tehát a főhatalomtól elvehetik a valóságot, miként Endre királytól elvette azt Gertrudis, ugyanakkor abban a világrendben az isteni igazsággal a hazugságot valószínűsíteni is lehet. A *Hamlet*ben ilyen alapra építette fel hatalmát Claudius, hiszen ő királyként az Isten igazságával fedezte a maga emberi hazugságát. Az ifjú Hamlet pedig még az Isten igazságának alapján állította helyre a rendszert. A francia forradalom vi-

szont annak a rendszernek a felépítését tette lehetővé, amelyik az Ember igazságát emelheti valósággá, ennek azonban olyan útja is lehet – Madách ezt járja végig –, hogy az ember a hazugságot teszi meg rendszere alapjának. Ebben az összefüggésben mondhatjuk azt, hogy ha hazugságra is lehet rendszert építeni, akkor az az erkölcs válik elsődleges tényezővé, amelyik a hazugságot igazságként valószínűsíti, illetve amelyik az igazságot hazugsággá tudja leminősíteni. Bánk uralkodói hatalmának idején Gertrudis is erre kényszerül a hatalma megtartásáért. Endre még fedezte a hamis valóságot, most azonban olyan erkölcsi alapot kell megteremtenie, amelynek alapján az igazi valóság hazugságnak tűnik.

II.

Ha a *Bánk bán*t a polgári forradalom tanulságainak alapján vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy Katona a történelem e nagy fordulatával azt is felismerte, hogy ha az Ember Istentől elszakad, és nem köt vele „új szövetséget”, akkor az ember valójában az igazságot öli meg. Isten létezése az igazságot jelenti, de ha ember teszi magát istenként a helyébe, akkor első mozgatóként az igazságot sajátítja ki, a maga személyes érdeke, igazsága alapján hozza mozgásba a rendszert. Ez a világrend úgy öli meg az erkölcsöt, hogy virtuális valósággal helyettesíti a valóságot. Shakespeare színháza mutatta meg először ezt a fordulatot, amit legteljesebben a *Hamlet*ben fejezett ki, amikor Claudius gyilkossággal és trónfosztással teremtett virtuális valóságot, mert mozgatóként ilyen módon az egész rendszert manipulálhatta. Attól kezdve Hamlet kivételével minden és mindenki elvesztette identitását, mert a létezők azt diktálta, hogy abban a rendszerben gondolkodjanak, Hamlet azonban ezt a „kizökent” időt még vissza tudja és vissza fogja állítani az isteni igazság alapjára. Katona a *Hamlet*nél is bonyolultabb drámai szerkezetet alkotott. Ő a polgári forradalom után született világrendnek azt a lényegi tartalmát tükrözte, hogyha az igazság az erkölcsi alapon álló valóságnak felel meg, akkor Bánknak már nem a Gertrudis érdeke szerinti hazugsággal szemben kell az igazságot kifejeznie. Ha ugyanis azt cselekszi, akkor a hazugság rendszerébe kerülve maga is hazug rendszert teremt. Gertrudisnak érdeke az, hogy Bánkot a maga rendszerébe belevigye – ami sikerül is, hiszen Katona ezt a helyzetet alkotta meg a *Bánk bán*ban –, mert így Bánk vele szemben nem tud erkölcsösnek minősülni, hiszen ő határozza meg Bánk erkölcsét. Az életét pedig nem látja veszélyben – minthogy Hamlet sem öli meg a hazug és gyilkos Claudius mindaddig, amíg az nem lesz valóban hazug és gyilkos –, mert a gyilkos szándék a maga igazságába szűkítené le a valóságot, márpedig mind Gertrudis, mind Bánk a valóságot kívánja igazságként valószínűsíteni. Bánknak tehát nem Gertrudis hazugságával szemben, hanem magának a valóságnak az alapján állva kellene az igazságot megteremtenie. Ennek erkölcsi alapját pedig nem Melinda erkölcséhez kellett volna kapcsolnia – mint ahogy Gertrudis akarta és tudta is a maga rendszerébe vonni őt –, hanem ahhoz az uralkodói erkölcshez, mely a nemzet érdekét szolgálja. A nemzetet pedig már Petur és Tiborc együttesen jelentették. Így viszont hogy Gertrudis rendszerébe lépett, vele szemben csak a maga igazságát állíthatta igazságként, hiszen Gertrudis az igazságot „ölte” meg a maga valóságáért, ő ellenben a valóságot öli meg az igazságért.

III.

Bánk uralkodásának idején tehát Gertrudis a hatalom megtartása érdekében erkölcsileg akarta Bánkot hiteltelenné tenni, mert Bánk a valóság birtokába juthatott országjáró útján, és uralkodói hatalmát annak alapján gyakorolhatja. Gertrudis Bánk erkölcsi megsemmisítését minden manipulációja ellenére magára a valóságra bízta, ugyanis Melindának az udvarba hozatalát és Ottó befogadását senki nem hozta volna összefüggésbe az ő szándékával, ha az az

ő szándéka szerint természetszerűen és valóságosan bekövetkezik. Azt a mesterséges valóságot készítette elő, hogy Melinda odaadja magát Ottónak, és várta is, hogy ez a panel a valóság elemei alapján működik is majd, készen állva arra, hogy ezt a tényt tegye meg hírnek. Gertrudis tehát eredendően erre a valóságra alapozta Melinda erkölctelenné tételét; az erkölctelen asszonyt kiűzeti országaiból, a hírt pedig eljuttatja Bánkhoz, aki annak hatására a rábízott feladatait minden bizonnyal elhagyja. Gertrudis terve azt is megmutatja, hogy a valóság elemeiből is lehet manipulált valóságot építeni, de Katona nem ezt az alaphelyzetet gondolja végig, hanem azt, amikor az ilyen manipulált alaphelyzetből nem az elgondolt szándék szerinti valóság születik, hanem Semmi sem születik valójában. Egy kifordult világ kezdetét fejezi ki ez az alaphelyzet, hiszen Isten a Semmiből teremtett Valóságot, most pedig az Ember kezdi el a teremtését, aki a Valóság birtokosává lett, de ezt a készen kapott valóságot úgy is manipulálhatja, hogy abból a Semmit fogja megteremteni. Lényegében ezt fejezi ki Katona a *Bánk bán*ban. Ha Gertrudis szándékát nézzük, akkor abban világossá is tehetjük, hogy ez hogyan következhet be. Gertrudis olyan valóságot akar hírré tenni Melinda erkölcsének megsemmisítésével, amely által azt a valóságot tudná megsemmisíteni, ami Bánk tudatában és hatalmával érvényesülhetne. Vagyis egy a valóság megsemmisítésének első, kezdő lépése az, amikor olyan valóságot gyártanak, amellyel a valóság igazsággá válását kívánják megakadályozni. Ha Gertrudis terve sikerül, és Melinda erkölctelen asszony lesz, akkor ennek a valóságnak a hatására az a valóság, amit Bánk az ország állapotáról felismert, hogy tudniillik azt Gertrudis hívei teljesen kifosztották, megszűnik igazság lenni, és az a valóság válik igazsággá, amit Gertrudis állít. Mindez pedig azért következhet be, mert Bánk az emberek elbírálásában e hír hallatára erkölctelenné válik, hiszen a hír hatására várhatóan elhagyja feladatát, ha viszont nem hagyja el feladatát, akkor a továbbiakban már Gertrudis érdeke szerint fogja gyakorolni a hatalmát.

Katona drámájában azonban nem Gertrudis eredendő tervének megvalósulását láthatjuk. Katona helyesen gondolja, hogy a valóság elemeiből összerakott rendszer is csak panel, hiszen így a valóságelemek már nem magát a valóságot, hanem egy vele ellentétes, szándékosan kifordított valóságot fejeznek ki. Ennek alapján mondjuk, hogy Gertrudis hivatkozása, hogy Melindának „nem illik” távol élni az udvartól, és Ottó iránti testvéri segítsége nem a valóságot jelenti – ahogy azt Gertrudis mondja és mutatja –, hanem csak annak látszanak, és annak láttathatók. De a dráma azt is megmutatja, hogy az ilyen látszatra épülő valóság korántsem fog úgy működni, ahogy azt elgondolták és megtervezték, hanem az is már csak látszatot fog eredményezni. Gertrudis hiába bizonyos abban, hogy Melinda az udvarban elcsábul, és hogy Ottó nem ereszkedik le egy magyar asszony szerelméért, az élet nem az ő elgondolása és terve alapján működik, így az következik be, amire nem számított. Mivel azonban Ottó belelátott Gertrudis látszatteremtésébe, és létérdeke azt kívánja, hogy Gertrudis érdekében cselekedjen, azért ő már eleve a látszatteremtésre kényszerül, hiszen olyan asszony szerelmét kell előidéznie, aki mást szeret. Ottónak ezért már valóban panelt kell használnia a látszathoz, hogy a valóságok ellentétes tartalmát kifejezhesse, vagyis ettől kezdve a helyzet fordítottja keletkezik be. Gertrudis a valóságból épített volna látszatot, Ottó azonban a látszatot fogja valósággá tenni, hiszen ő Melinda szerelemre vágyó érzését idézi elő.

Ha a valóság és a hír összefüggését abban a vonatkozásban vizsgáljuk, hogy a hírnek már tudatátalakító szerepet kell betöltenie, akkor azt láthatjuk, hogy a valóságnak már csak másodlagos funkciója van. Eddig az Isten teremtette valóságot kellett a tudatnak felfognia, most viszont a tudat fog valóságot teremteni. Ebben a teremtésben a tudat az Isten valóságát is elpusztíthatja. Nemcsak úgy, hogy a valóságot nemlétezőnek mondja, hanem úgy is, hogy a nemlétezőt mondja valóságnak. Ettől kezdve a tudatot már manipulálni is lehet a „valósággal”, mert ezzel a fiktív valósággal el lehet fedni az igazi valóságot. Ez utóbbit akarta megtenni eredeti szándéka szerint Gertrudis. A valóság elemeiből kívánt felépíteni egy olyan valóságot, amelyet igaznak is lehetne

tekinteni, de a látszat ellenére sem a valóságot fejezi ki, mert általa éppen magát a valóságot akarja megsemmisíteni a királyné. Ha terve sikerül, akkor a maga igazát megkérdőjelezhetetlen és megtámadhatatlan valóság alapra tudja helyezni, hiszen a hírnek, hogy Melinda erkölcsstelen asszony lett, olyan valóság alapja lesz, amely az ő érdeke szerint befolyásolja az emberek tudatát, ezáltal pedig a Bánk tudatában létező valóságot – tehát az igazi valóságot – fogja megsemmisíteni. Gertrudis szándéka a hatalomnak azt a félrevezető magatartását mutatja meg, amikor egy tudatátalakító hírnek valóság alapot ad, és az így megjelenő valóság leleplezhetetlenül szolgálja a hatalom érdekét, hiszen az emberek érdekére hivatkozik.

IV.

A valóság másodlagossá és a tudat elsődlegessé váló szerepét a polgári világrend regény- és dráma világa fejezi ki legteljesebben, mégis Mikszáthtól idézünk példát annak meglátatására, hogy már nem a valóság alakítja ki a tudatot, hanem a tudat határozza meg a valóságot. Az *Új Zrínyiaszban* az újságíró felkeresi Zrínyit, hogy „hírt” adjon arról, hogy a szigetvári hős ismét kirohanással akar véget vetni reménytelen helyzetüknek. Arra a valóságra hivatkozik, hogy Zrínyi ilyenkor ünneplő ruhájába szokott öltözni, és száz aranyat tesz a zsebébe, ezért a következő ajánlattal áll elő: *Ne tegyen a zsebébe semmit... Én tudom, hogy a gróf úr a történelemre dolgozik, és ha én le fogom írni, hogy száz arany volt a zsebében, méltóztatik engem érteni, hát akkor az úgy lesz a történelemben és nem másképp. A felét nekem adja, a másik felét bagybatja excellenciád valakinek. És mind ketten csinálunk egy jó seftet.* Mikszáth példája jól mutatja, hogy a hír veszi át a valóság szerepét, és azzal a valóságot mennyire meg lehet semmisíteni. Katona is ilyen alaphelyzetre építi fel a *Bánk bánt*, hiszen Gertrudis szándéka nem a maga elképzelése szerint teljesül, a valóságos panelek helyébe mesterséges panelek kerülnek, melyek kifordítják az alaphelyzetet. Ettől kezdve a királyné arra kényszerül, hogy maga is a valóság kifordításából csináljon hírt, hogy az emberek tudatára hasson.

Katona akkor indítja el a drámai történetet, amikor Gertrudis már türelmetlen, mert a felépített valósága nem működik, illetve nem a várt módon működik. Ezért a valóságelemek létezéséért magyarázkodni kényszerül, és egyre inkább a valóság kifordításának látszatát kell valóságnak megtennie. Jó példákat láthatunk erre, amikor Melindát a térdeplő Ottóval lepi meg, holott arra számít, hogy az asszonyt láthatja és láttathatja erkölcsstelen helyzetben, ezért is megy kísérettel, hogy azt hírként szétkürtölhessék. Mivel a helyzet a várt valóság ellenkezőjét mutatta, ezért már neki kellett a maga valóságát megteremtenie a látszat valósággá tételével. Ettől kezdve az udvar is megérthette, hogy a valóságot az uralkodó hatalom határozza meg, az udvarban pedig már annak megfelelően fognak gondolkodni, beszélni. Így lett a királyi udvar az erkölcsöt dehonosztáló hírek gyártója és terjesztője, ahol a legolcsóbb bulvársajtó szintjén mindenkit kikezdték. Maga a királyné is hivatkozik erre, amikor Ottót megfeddi: *ha azt / megérni kellene, hogy reám mutatva / susogni hallanám: ni, itt megyen / Gertrúd, az öccse kinek kontár vala / Melinda elszédítésében* – (590–600). Láthatjuk, hogy már akkor is az erkölcsöt, a tisztességet sértő hírek jelentették „a” híreket a nyilvánosságnak. Ezért következhetett be, hogy Melinda hűségét és erkölcsét ki lehetett kezdeni, és az igazságot úgy ki lehetett fordítani, hogy Bánk is erre a hírre alapozza felesége erkölcsének megítélését, és nem a valóságra építi fel a becsülete megvédését, arra ugyanis hogy Melinda ártatlan volt: *Ártatlan! És az udvar nyelve e / névvel nevezte – becsületem?*, amire Melinda egyenes válasza, hogy a hír itt ellenkezője a valóságnak: *Nem, azt ne mondja az udvar; mert bazud / mindenkor – ez ne mondjon engem annak* (1145–1150). De Izidóra is felháborodottan szól az udvar nyelvéről, amely igaztalanul sérti az erkölcsöt: *Szerencsétlenségembe kezdtem / esmérni udvarod – milyen mobón / kap a gyalázaton, hogy gúnyolodjon!* (1625–1630), vagyis a hír úgy fordítja ki a valóságot, hogy az erkölcsében vesztes fél „bűnét” emeli ki. Izidóra is ettől tart, tudniillik

Bánk egy időre bezárta őt egy szobába, csakhogy ebből az együttlétből sikamlós történetet is lehetett alkotni. Izidóra félelme rávilágít Bánk helyzetére is, hiszen Melindát Ottó kitervelten, mesterségesen tette látszólag erkölcselenné, a hír viszont arról kezdett szólni, hogy abban Melinda örömét lelte, mert ez a hír felelt meg Ottó és Gertrudis érdekének, Bánk pedig ezt a hírt tekinti mérvadó valóságnak – *Mégszem hiszek – / Ottó s Melinda egyaránt örültek!* – (1160–1165), – hiszen ezt a hírt hallhatta mindenünnen. Így mondja ki később Gertrudis bűnét ezzel kapcsolatban: *Melinda jó nevét te hagytad az / udvarnak a nyelvére tenni* (2120–2125), vagyis Bánk Gertrudisnak azt a bűnét támadja, hogy mások érdekének és olcsó kíváncsiságának adott szabad érvényesülést, és így neveltség tárgyává tette őt. Ezáltal a királyné nemcsak elrejtette eredendő bűnét, hanem el is bújtathatta azt mások kisszerűsége mögé: *Úgy? Csak hadd nevéssenek; hisz a hasonló / történet életeriinknek azon szokott / és kedves ízetlenkedéshez / tartozhat, amely megnevezteté – / Már úgy születiink, mint a szegény / emberbarátink kárán tapsolók; / hiszen ha hét az utcán bétszer el- / esett; azon mindannyiszor kacagjuk / magunkat el* – (2125–2140).

Melinda esete Ottó „ízetlenkedése” következtében a szórakoztató történetek sorába került, és Gertrudis is arra kényszerült, hogy azok közé helyezze; *Szörnyeteg! kész / lennél te is kacagni?* (2135–2140) – kérdezi felindultan Bánk, hiszen neki a hitelesség elvesztését jelenti az ilyen történet. Katona bizonyára jól ismerte a színházi pletykák világát, de mi sokkal inkább a gazdag francia pamfletirodalomra utalunk, amely nagy népszerűségnek örvendett az ismert személyiségeket kibebíró tartalmával. Marie Antoinette pamfletet olvasott imakönyvébe rejtve, XVI. Lajos pedig rendőrminiszterét utasította, hogy a róla szóló pamfletek terjesztőit állítsa le, miközben maga a rendőrminiszter is egyike volt a terjesztőknek. A nagyság ily módon történő aláásásával kétséget kizáróan sokat tettek az ancien regime megdöntéséért, de a rendszert mégsem ennek alapján zúzták szét. Gertrudis sem pamfletszerű hírral akarta Bánkot erkölcsileg megsemmisíteni, mert jól tudta, hogy ez a „valóság” nagyon gyenge alapon nyugszik, de vakmerő játékosként mégis erre kényszerül, mert ha nem teszi, akkor Bánk valósága fog érvényesülni, és ezzel a hatalmát elveszíti. Így viszont „kerítővé” süllyedt Bánk tudatában, mert Bánk valóságnak tekintette a hírt, amelynek semmilyen valóságalapja nem volt, és ilyen alapon viszonyult is a helyzethez, ugyanis neki az a „hírvalóság” a „mindensége” létét jelentette. Ebből következően ebben a helyzetben a mindensége léteért maga kényszerül alapot teremteni annak a valóságnak, amelynek ellenkezőjét a hír valósága állított. Gyilkossággal, Gertrudis megölésével. De a valóság megteremtésének ezzel a szándékával és cselekedetével már csak a maga szubjektív valóságát teremtette meg, miszerint Melinda erkölcselenségében Gertrudis volt a bűnös. Ám ezzel a tetteivel az objektív valóságot ölte meg, ugyanis Melinda teljesen ártatlan volt, és Gertrudis egészen más tekintetben volt bűnös.

Az Ember az Istent helyettesítő teremő tevékenységét tehát Katona tanítása szerint nem kezdheti sem hazugsággal, miként azt Gertrudis tenné, és nem kezdheti gyilkossággal sem, miként azt Bánk meg is teszi. Az Embernek is valóságot kell teremtenie az Isten teremtette valóságból, ezt a teremő tevékenységet pedig nem alapozhatja sem hazugságra, sem pedig gyilkosságra, hogy általa a maga valóságát valószínűsítse. Az ilyen kezdet a teljes pusztulás – „Végsemmiség” – felé vezet.

V.

A valóság és a hír összhangját Tiborc jelenti. Bánkban nem országjáró útján tudatosodhat az ország valóságos állapota, hiszen nem az idegen érdekek megszüntetését, hanem a pártütést, a belháború megakadályozását kéri tőle az alattvalók. Nem valószínűtlen, hogy ilyen kéressel találkozhatott, hiszen még frissen élt az emberekben Endre pártütése testvére ellen, és feltehetően ő is ezekre a sérelmekre volt fogékonyabb. Gertrudis és az idegenek azonban teljesen megfosz-

tották a magyarságot a saját termelő eszközeiktől, és Bánknak ezt a kifosztottságot kellett volna felismernie, hogy királyi hatalmánál fogva olyan viszonyokat teremtsen, amelyek a magyarság érdekét szolgálják. Bánk tehát az ország valóságos helyzetét és az abból következő uralkodói feladatát Tiborc-tól tudhatta volna meg, aki két ízben is személyesen kívánt „nagy dolgokat” elmondani, mert azt írásban nem tudja megtenni: *Habogy panaszkodni akarunk, előbb / meg kell tanulnunk írni, mert az ily / szegény paraszt az úr elébe nem / mehet be többé* – (1350–1355). Tiborc panaszát a valóság olyan híradásának tekinthetjük, amilyen a görög dráma korában volt, de Katona korában már a polgári világrend azon szócsövét helyettesíti, amelyik sokezeres példányszámú Híradóban tárja fel, és teszi közzé az ország súlyos állapotát.

Tiborc egyszemélyes kórusként a görög dráma egyik lényeges eleméhez áll közelebb. Magyarországon még nem született meg az a „publikum”, amely a maga sorsát irányítani tudja, hogy azt kelljen tájékoztatni, befolyásolni. Nálunk az uralkodóban, a „jó király” eszményében való hit jelenthette a változást, mint ahogy Bessenyei György Mária Teréziában, a jozefinisták II. Józsefben keresték a társadalmi átalakulás megoldásait. Tiborc magatartása is ezt fejezi ki. Amint megtudta, hogy Bánk uralkodói feladatot kapott, őt kereste fel az ország általános romlásának megjavításáért. A kor szellemének megfelelően viszont már hasonló sorsú társaival is szervezkedhetett volna. Sőt, szélesebb körű társadalmi egység is megszülethetett volna. Magyarországon azonban elképzelhetetlen volt, hogy a Tiborcok Petúrral és a békétlen nemességgel közösséget találtak volna az ország egysége érdekében.

A nagy francia forradalom éppen azt bizonyította, hogy a nagy társadalmi változást nem az uralkodótól kell várni, azt a társadalom gondolkodó és cselekvő részének kell megvalósítania. Katona úgy fejezi ki ezt a megoldást, hogy Tibornak a Bánkkal való találkozása kétszer is kudarcba fullad. Az első találkozás kudarcáért Bánk a felelős, aki fel sem fogja Tiborc ottlétét, a másodikért viszont már Tiborc, mert ezek után is Bánknál próbálkozik. De olyan összefüggésben is értelmezhetünk, hogy Tiborc első kísérlete azt a magyarországi politikai színvonalat fejezi ki, amikor a szélesebb körű együttműködésnek még a szikrája sem alakult ki, a második kísérlet pedig azt mutatja meg, hogy az egyéni sérelmek nem mindig eredményeznek közös cselekvést. Tiborc panaszát így aztán első ízben olyan híradásnak is felfoghatjuk, amit senki sem olvas, ezért meg sem írják, tudniillik akiknek szánják, azok nem veszik tudomásul. Második alkalommal pedig azt láthatjuk, hogy a hír tartalmából nem annak a valódi hírértékét veszik ki, hanem általa mindenki a csak maga panaszát gerjeszti tovább. Mindazonáltal azt is megtudhatjuk, hogy Katona hogyan vélekedik a publicitásról. Egyrészt lehet bármit írni és mondani, mert azzal a személyes sérelmeket, indulatokat szítjuk fel, másrészt a hírral ne azonosítsuk fenntartás nélkül a valóságot, hiszen Bánk példája azt is megmutatja, hogy ebben a világrendben a „hír” gyilkos erejű tör lehet. Már nem az a gyilkos fegyver, amelyet Gertrudis megragad, hogy Bánkba döfje, hanem az, amivel az évszázadok alatt szerzett „jóhírt” a „kigyónyelv” egyetlen mondatával be lehet mocskolni. Ezért lényeges értenünk Katona figyelmeztetését, hogy Gertrudist nem a saját fegyverével kell meggyilkolni, hanem azt a jogállamiságot kell megteremteni, ahol a valóság és az igazság elkülönböződését intézményesen kontrollálhatjuk. Katona Bánk tetteiben – *szeggel szeget* (1090–1095) – azt a *kizökken*t világrendet jeleníti meg, amelyben a hazugság már akkora teret nyert, hogy az indulatok fékezhetetlenné váltak a sérelmek orvoslására; lemeztlenedett emberek létharcában az erősebb megöli a gyengébbet. Ezt az állapotot ismeri fel a király a maga vétségének, egyben ezzel a felismerésével a jövő jogállamiságát is kijelöli.